

ฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น

โดย

องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยปลาหลด

อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร

ฐานข้อมูลเกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราชการ ๒๕๖๐ มาตรา ๑๒ รัฐต้อง (๑) อนุรักษ์ ฟื้นฟู และ ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณี อันดีงามของท้องถิ่น และของชาติ และจัดให้มีพื้นที่สาธารณะ สำหรับกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง รวมทั้ง ส่งเสริมและสนับสนุนให้ ประชาชน ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้ใช้สิทธิและมีส่วน ร่วมในการดำเนินการด้วย ภูมิปัญญา ไทยมีความสำคัญ อย่างยิ่ง ช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง สร้างความภาคภูมิใจและศักดิ์ศรีเกียรติภูมิ แก่คนไทย สามารถปรับ ประยุกต์หลักธรรมคำสอน ทางศาสนาเข้ากับชีวิตได้อย่างเหมาะสมสร้างความสมดุล ระหว่างคนกับสังคม และ ธรรมชาติได้ อย่างยั่งยืน ช่วยเปลี่ยนแปลงปรับปรุงวิถีชีวิตของคนไทยให้เหมาะสม ได้ตามยุคสมัย

งานการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม องค์กรบริหารส่วนตำบลหุบเขา ได้เล็งเห็นความสำคัญ ของภูมิ ปัญญาท้องถิ่น จึงได้จัดทำโครงการสำรวจฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน หรือ ปราชญ์ ท้องถิ่น เพื่อให้ข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน หรือปราชญ์ ท้องถิ่น เพื่อสืบสานและอนุรักษ์ภูมิ ปัญญาท้องถิ่นที่ สำคัญและมีประโยชน์ไว้ไม่ให้สูญหายไปจาก ชุมชน และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าฐานข้อมูลภูมิ ปัญญาท้องถิ่น ปราชญ์ ชาวบ้าน หรือปราชญ์ท้องถิ่น เล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนในการศึกษาภูมิ ปัญญาท้องถิ่น ปราชญ์ ชาวบ้าน หรือ ปราชญ์ท้องถิ่น ต่อไป

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อสืบสานและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญและมีประโยชน์ไว้ไม่ให้สูญหายไปจากชุมชน
๒. เพื่อให้ผู้รับการถ่ายทอดตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาในท้องถิ่นของตนเอง อันจะนำไปสู่ การอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญานั้นๆ ต่อไป

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นคำที่มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาไทยเป็น องค์ ความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากผู้รู้หรือผู้มีประสบการณ์ ซึ่งเรียกว่าปราชญ์ชาวบ้าน หรือปราชญ์ ท้องถิ่นซึ่งมีผู้ให้คำกวดความของภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะต่างๆกันดังนี้

สามารถ จันทรสุริย์ (๒๕๕๓๖) กล่าวว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถ คิดเอง ทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินวิถีชีวิตในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

กรมวิชาการ (๒๕๓๘) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า คือความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการ สืบเสาะ วิเคราะห์จนเกิดปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกัน ขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลายเรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชา ต่างๆอาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา

รัตนะ บัวสนธ์ (๒๕๓๕) กล่าวว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการทัศนคติของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลก และสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการทัศนคติดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอนทางศาสนา คติจารีต ประเพณี ที่ได้รับการถ่ายทอด สอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมาปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความสุขของในส่วนที่เป็นชุมชน และปัจเจกบุคคล

ฉลาดชาย สมิตานนท์ (อ้างอิงถึงในพิธีฐนาควาโพ. ๒๕๕๗) ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้สะสมถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในถิ่นนั้นซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้แนะว่า การจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนและถาวรกับธรรมชาติรอบตัวนั้นทำอย่างไรในซึ่งในที่สุด ภูมิปัญญาท้องถิ่น จนถูกยกระดับให้หมายถึงอุดมการณ์ของการใช้ชีวิตที่เรียบง่าย บนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนใครหรือ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีศิริ สัตว์ พืช และมนุษย์ด้วยตัวเองตลอดจนสิ่งไม่มีชีวิตรอบข้าง

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป.) กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย เป็นองค์ความรู้ความสามารถ และทักษะของคนไทยที่เกิดจากสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ประยุกต์ และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม และเหมาะสมกับยุคสมัย

ประเวศ วะสี (๒๕๕๖) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความชัดเจน จากชีวิต และสังคมในท้องถิ่นหนึ่งๆ เพราะฉะนั้นจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญา ท้องถิ่น ที่มาจากข้างนอก ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน มีความเป็นบูรณา การสูงทั้ง ในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อมและเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง อีกทั้งยังเน้น ความสำคัญ ของจริยธรรมมากกว่าว่าวัตถุธรรม เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ จึงมีความเคารพ อาวุโส ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์มากกว่า

จากความหมายดังกล่าว อาจสรุปว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึงองค์ความรู้ หรือสิ่งที่สั่งสมกันมา ตั้งแต่อดีต ซึ่งเป็นประสบการณ์ในการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่น ซึ่งได้ผ่านการคิดค้นและปรับปรุง เปลี่ยนแปลง จนได้แนวทางที่เหมาะสม สอดคล้องกับสภาพสังคม เป็นที่ยอมรับนับถือจากบุคคลทั่วไป คือ เป็นแบบอย่างในการดำรงชีวิตที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดค้นขึ้น แล้วนำมาปรับปรุงแก้ไขพัฒนา แก้ปัญหา เป็นทั้งสติปัญญาและองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ดังนั้น จึงมีความครอบคลุมเนื้อหาสาระและ แนวทางดำเนินชีวิตในวงกว้าง ภูมิปัญญาท้องถิ่นประกอบไปด้วยองค์ความรู้ในหลายวิชา ดังที่ สำนักงาน คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (๒๕๔๑) ได้จำแนกไว้รวม ๑๐ สาขา คือ

๑. เกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ทักษะ และเทคนิค ด้าน การเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองใน สภาวะการณ์ ต่างๆได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหา การเกษตรเป็นต้น

๒. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม (ด้านการผลิตและการบริโภค) หมายถึง การรู้จัก ประยุกต์ใช้ เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภค อย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรมอันเป็นกระบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจัดจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

๓. สาขาการแพทย์ไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคน ในชุมชนโดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้

๔. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งอนุรักษ์ การพัฒนา และใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

๕. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการค่าการสะสมและบริการกองทุนและธุรกิจในชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

๖. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

๗. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น

๘. สาขาจัดการ หมายถึง ความสามารถในการบริหารการจัดการดำเนินงานด้านต่างๆทั้งของ องค์กรชุมชน องค์กรทางสังคมอื่นๆ ในสังคมไทย เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้านระบบผู้เฒ่าผู้แก่ใน ชุมชน เป็นต้น กรณีของการจัดการศึกษาเรียนรู้ นับได้ว่าเป็นภูมิปัญญาสาขาการจัดการที่มีความสำคัญ เพราะการจัดการศึกษาเรียนรู้ดี หมายถึงกระบวนการเรียนรู้ พัฒนาและถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาไทยที่มีประสิทธิผล

๙. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษา ทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทย และการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

๑๐. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนาเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ ประเพณี บุญประเพณีข้าว เป็นต้น

ด้านประกอบอาชีพ

➤ ทำไร่	๑,๕๘๓	ครัวเรือน
➤ ทำนา	๑,๔๖๒	ครัวเรือน
➤ ทำสวน	๕๙	ครัวเรือน
➤ ประมง	๕๖	ครัวเรือน
➤ ปศุสัตว์	-	ครัวเรือน
➤ รับราชการ	๖๒	ครัวเรือน
➤ พนักงานวิสาหกิจ	๔	ครัวเรือน
➤ พนักงานบริษัท	๑๐๖	ครัวเรือน
➤ รับจ้างทั่วไป	๕๕๒	ครัวเรือน
➤ ค้าขาย	๑๒๙	ครัวเรือน
➤ ธุรกิจส่วนตัว	๒๗	ครัวเรือน
➤ อาชีพอื่นๆ	๓๕	ครัวเรือน
➤ กำลังศึกษา	๙๑๐	ครัวเรือน

การค้าเนืองการทางการเกษตร

➤ โรงสีข้าว	๑๓	แห่ง
➤ อ้อย	๖๖๑	ไร่
➤ ข้าว	๒,๔๙๓	ไร่
➤ สวนยางพารา	๔,๐๓๙	ไร่
➤ น้อยหน้า	๒๖๑	ไร่
➤ ผัก	๑,๑๕๖	ไร่
➤ มันสำปะหลัง	๑๕,๐๔๑	ไร่
➤ การทำสวนไม้ดอกไม้ประดับหรือเพาะพันธุ์ไม้ ๑๕		ไร่
➤ อื่น	๖๕	ไร่

ด้านการศึกษา

- โรงเรียนประถมศึกษา จำนวน ๓ แห่ง
- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จำนวน ๓ แห่ง

สถาบันและองค์กรทางศาสนา

- วัด จำนวน ๘ แห่ง
- สำนักสงฆ์ จำนวน ๑๓ แห่ง
- ศาลเจ้า จำนวน ๕ แห่ง
- ดอนปู่ตา จำนวน ๔ แห่ง

ด้านสาธารณสุข

- ศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน จำนวน ๑๕ แห่ง
- โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล/หมู่บ้าน จำนวน ๒ แห่ง
- อัตราการมีและใช้ส้วมราดน้ำคิด เป็นร้อยละ ๙๘.๗๕ %

ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม

ตำบลหลุบเลา มีขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ฮีตสิบสองคองสิบสี่ตามโอกาสต่างๆ ดังนี้

- บุญข้าวจี่ (เดือนสาม)
- บุญเผาหรือบุญมหาชาติ (เดือนสี่)
- บุญบั้งไฟ(บุญเดือนหก)
- บุญเข้าพรรษา
- บุญข้าวประดับดิน
- บุญข้าวสาก
- บุญออกพรรษา
- บุญกฐิน
- วันขึ้นปีใหม่

มีปราชญ์ชาวบ้านจำนวน ๔๗ คน

๑. นายสถิต อูระ	หมู่ที่ ๑ มีความรู้ด้านหมอสู่วัย
๒. นายบัว ผาบแก้ว	หมู่ที่ ๑ มีความรู้ให้พรพิธีทำบุญ
๓. นายแสง ผาบแก้ว	หมู่ที่ ๒ มีความรู้ด้านหมอสู่วัย
๔. นายปุ เลานวดวัน	หมู่ที่ ๒ มีความรู้ด้านเป่าแคน
๕. นายสุพัฒน์ สุดภา	หมู่ที่ ๓ มีความรู้ด้านรักษากระดูกหัก
๖. นายกมล ก้อนชัยภูมิ	หมู่ที่ ๓ มีความรู้ด้านพิธีพุทธศาสนา
๗. นายมอญ จรรย์แสง	หมู่ที่ ๓ มีความรู้ด้านพิธีพราหมณ์
๘. นายสำรวย พรบัณฑิต	หมู่ที่ ๔ มีความรู้ด้านเป่าแคน
๙. นายสันติ ภูหลักดำน	หมู่ที่ ๔ มีความรู้ด้านตีตีพิน
๑๐. นายสีทา ไวหารลิก	หมู่ที่ ๕ มีความรู้ด้านหมอสู่วัย
๑๑. นางจรรยาศรี ศรีมานนท์	หมู่ที่ ๕ ความรู้ด้านสมุนไพร
๑๒. นายปัญญา จรัสแสง	หมู่ที่ ๕ ความรู้ด้านพิธีพุทธศาสนา
๑๓. นางอาพร การประดิษฐ์	หมู่ที่ ๕ มีความรู้ด้านทำพาชวัย

๑๔. นายสุริยา ไตรพิช	หมู่ที่ ๖ มีความรู้ด้าน ดนตรีพื้นเมือง
๑๕. นางสด ลือโสภา	หมู่ที่ ๖ มีความรู้ด้านบายศรี
๑๖. นายภัทรานิชรุ์ โสภา	หมู่ที่ ๖ มีความรู้ด้านทำพานขวัญ
๑๗. นายวงศ์เดือน มะลิลา	หมู่ที่ ๖ สัปเหร่อ
๑๘. นายกฤษณะ นายทอง	หมู่ที่ ๖ หมอสูตรสู่ขวัญ พิธีพุทธศาสนา
๑๙ นายปาน บูชาทิพย์	หมู่ที่ ๗ มีความรู้ด้าน ดนตรีพื้นเมือง
๒๐. นายสมัย บัวระสิงห์	หมู่ที่ ๗ มีความรู้ด้านหมอดู
๒๑. นายบุญหยก แห่งวงศ์	หมู่ที่ ๗ มีความรู้ด้านทำพานขวัญ
๒๒ นา คลอง รังหอม	หมู่ที่ ๗ มีความรู้ด้านทำพานขวัญ
๒๓ นางสาว แพง	หมู่ที่ ๗ มีความรู้ด้านงานพุทธศาสนา
๒๔ นายเนิน ถิ่นตอโบขบ	หมู่ที่ ๘ มีความรู้ด้านสมุนไพร
๒๕. นายเรียน แสบบ้าน	หมู่ที่ ๘ มีความรู้ด้านทำไม้กวาด
๒๖ นายสันทัด ภูมิตรมัน	หมู่ที่ ๙ มีความรู้ด้านหมอสู่ขวัญ
๒๗. นายเต็ม บุญทศ	หมู่ที่ ๙ มีความรู้ด้าน วัฒนธรรม ประเพณี
๒๘ นายค่าเป่า แदनกาไลย์	หมู่ที่ ๙ มีความรู้ด้านหมอธรรม
๒๐ นายสมหวัง วงศ์สีลา	หมู่ที่ ๙ มีความรู้ด้านตีเหล็ก
๓๐. นางโส กิ่งพรม	หมู่ที่ ๑๐ มีความรู้ด้าน ประเพณีผีฟ้า
๓๑. นายบ่อ วิลาศศรี	หมู่ที่ ๑๐ มีความรู้ด้านหมอสมุนไพร
๓๒. นายเสรี แสนรัตน์	หมู่ที่ ๑๐ มีความรู้ด้านดูดวง/ดนตรีพื้นเมือง
๓๓. นายบ่อ ศรีสุโพธิ์	หมู่ที่ ๑๑ มีความรู้ด้านจัดบายศรีสู่ขวัญ
๓๔. นายเส็ง ศรีทิน	หมู่ที่ ๑๑ มีความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณี
๓๕. นายรวม หงษ์รักษา	หมู่ที่ ๑๑ มีความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณี
๓๖. นายสมโภชน์ คุรุทสุวรรณ	หมู่ที่ ๑๒ มีความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณี
๓๗. นายทองไหล ประดับเสริฐ	หมู่ที่ ๑๒ มีความรู้ด้านตีตีพิณ
๓๘. นายบุญร่วม โชติแสง	หมู่ที่ ๑๓ มีความรู้ด้านตีตีพิณ
๓๙. นายบุญหนา ซาวา	หมู่ที่ ๑๔ มีความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณี
๔๐. นายทวี นาเพิ่มพลอย	หมู่ที่ ๑๔ มีความรู้ด้านงานพุทธศาสนา
๔๑. นายณรงค์ ภูคงกิ่ง	หมู่ที่ ๑๔ มีความรู้ด้านวัฒนธรรม
๔๒. นางทองมี ภูหัวไร่	หมู่ที่ ๑๔ มีความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณี/จัดทำบายศรีสู่ขวัญ
๔๓. นางจันทร์ศรี ซาดา	หมู่ที่ ๑๔ มีความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณี/จัดทำบายศรีสู่ขวัญ
๔๔. นายไทย เพชรชัย	หมู่ที่ ๑๔ มีความรู้ด้านงานพุทธศาสนา
๔๕. นายสัมพันธ์ หงษ์ตะไน	หมู่ที่ ๑๕ มีความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณี
๔๖. นายแทน กิ่งพรมภู	หมู่ที่ ๑๕ มีความรู้ด้านหมอสมุนไพร
๔๗. นางคำหยาด หงษ์ตะไน	หมู่ที่ ๑๕ มีความรู้ด้านหมอสมุนไพร

ฮีตสิบสอง คองสิบสี่

ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติพันธุ์ลาว ซึ่งรวมถึงชาวลาวอีสานที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมแสดงถึงความเป็นชาติเก่าแก่และเจริญรุ่งเรืองมานาน เป็นเอกลักษณ์ของชาติและท้องถิ่น และมีส่วนช่วยให้ชาติดำรงความเป็นชาติของตนอยู่ตลอดไป

ฮีตสิบสอง มาจากคำสองคำ ได้แก่ **ฮีต** คือคำว่า **จารีต** ซึ่งหมายถึง ความประพฤติ ธรรมเนียม ประเพณี ความประพฤติที่ดี และ **สิบสอง** หมายถึง **สิบสองเดือน** ดังนั้นฮีตสิบสองจึงหมายถึงประเพณีที่ชาวลาวในภาคอีสานและประเทศลาวปฏิบัติกันมาในโอกาสต่างๆทั้งสิบสองเดือนของแต่ละปี เป็นการผสมผสานพิธีกรรมที่เกี่ยวกับเรื่องผีและพิธีกรรมทางการเกษตร เข้ากับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา นักปราชญ์โบราณได้วางฮีตสิบสองไว้ดังนี้

- เดือนอ้าย - บุญเข้ากรรม
- เดือนยี่ - บุญคุณลาน
- เดือนสาม - บุญข้าวจี่
- เดือนสี่ - บุญผะเหวด
- เดือนห้า - บุญสงกรานต์
- เดือนหก - บุญบั้งไฟ
- เดือนเจ็ด - บุญข้าสยะ
- เดือนแปด - บุญเข้าพรรษา
- เดือนเก้า - บุญข้าวประดับดิน
- เดือนสิบ - บุญข้าวสาก
- เดือนสิบเอ็ด - บุญออกพรรษา
- เดือนสิบสอง - บุญกฐิน

งานบุญประเพณีที่เกี่ยวข้องกับฮีตสิบสองที่สำคัญของชาวอีสาน ได้แก่

- บุญเดือนสี่ จังหวัดร้อยเอ็ด (งานประเพณีบุญผะเหวด)
- บุญเดือนหก จังหวัดยโสธร (งานประเพณีบุญบั้งไฟ)
- บุญเดือนแปด จังหวัดอุบลราชธานี (งานประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา)
- บุญเดือนสิบเอ็ด จังหวัดนครพนม (งานประเพณีออกพรรษาไหลเรือไฟ) และจังหวัดสกลนคร (งานประเพณีแห่ปราสาทผึ้ง)

คองสิบสี่ เป็นคำและข้อปฏิบัติคู่กับฮีตสิบสอง **คอง** แปลว่า **แนวทาง** หรือ **ครรลอง** ซึ่งหมายถึง ธรรมเนียมประเพณี หรือแนวทาง และ **สิบสี่** หมายถึง ข้อวัตรหรือแนวทางปฏิบัติสิบสี่ข้อ ดังนั้นคองสิบสี่จึงหมายถึง ข้อวัตรหรือแนวทางที่ประชาชนทุกระดับนับตั้งแต่พระมหากษัตริย์ ผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมือง พระสงฆ์ และคนธรรมดาสามัญพึงปฏิบัติสิบสี่ข้อ อาจสรุปได้หลายมุมมองดังนี้

1. เป็นหลักปฏิบัติกล่าวถึงครอบครัวในสังคม ตลอดจนผู้ปกครองบ้านเมือง
2. เป็นหลักปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ในการปกครองบ้านเมือง และหลักปฏิบัติของประชาชนต่อพระมหากษัตริย์
3. เป็นหลักปฏิบัติที่พระราชายึดถือปฏิบัติ เน้นให้ประชาชนปฏิบัติตามจารีตประเพณี และคนในครอบครัวที่ปฏิบัติต่อกัน
4. เป็นหลักปฏิบัติในการปกครองบ้านเมืองให้อยู่เป็นสุขตามจารีตประเพณี

แต่ละข้อมีคำว่าฮีตนำหน้าด้วย (ทำให้เกิดความสับสนกับฮีตสิบสอง) แต่ละคองจะมีสิบสี่ชื่อยกเว้น **ฮีตปีคองเดือน** จะมีเพียงสิบสองฮีต ซึ่งนั่นก็คือฮีตสิบสองที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น คองประกอบด้วย

1. ฮีตเจ้าคองขุน
2. ฮีตท้าวคองเพีย
3. ฮีตไพร่คองนาย
4. ฮีตบ้านคองเมือง
5. ฮีตปู่คองย่า
6. ฮีตตาคองยาย
7. ฮีตพ่อคองแม่
8. ฮีตไม้คองเขย
9. ฮีตป่าคองลุง
10. ฮีตลูกคองหลาน
11. ฮีตเถ่าคองแก่
12. ฮีตปีคองเดือน (ฮีตสิบสอง)
13. ฮีตไฮ่คองนา
14. ฮีตวัดคองสงฆ์

ขณะที่การเปลี่ยนผ่านในวงรอบเล็กลงมาอย่างการเปลี่ยนผ่านของแต่ละเดือนนั้น หลายประเทศอาจไม่ให้ความสนใจ แต่สำหรับชาวอีสานโบราณแล้วนี่คือส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตวัฒนธรรม ซึ่งชาวอีสานได้บ่มเพาะภูมิปัญญา ก่อกำเนิดเป็นประเพณีสำคัญๆ ขึ้นมาและได้ร่วมสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน โดยพวกเขาเรียกขานประเพณีเหล่านี้รวมกันว่า "ฮีตสิบสอง"

ฮีตสิบสอง หมายถึง จารีตประเพณีประจำสิบสองเดือน ซึ่งถือเป็นโอกาสที่ชาวบ้านจะได้มาร่วมชุมนุมและทำบุญในทุกๆ เดือนของรอบปี และถือเป็นจรรยาของสังคม ผู้ที่ฝ่าฝืนก็จะเป็นผู้ที่ผิดฮีต หรือ ผิดจารีตนั่นเอง (หลายครั้งฮีตสิบสองมักจะกล่าวควบคู่ "คลองสิบสี่" (คองสิบสี่) ที่เป็นดั่งแบบแผนหรือแนวทางดำเนินชีวิต (คลอง=ครรลอง) แต่จะมุ่งเน้นไปทางศีลธรรมมากกว่าด้านอาชีพ)

สำหรับประเพณีหลักๆ 12 เดือนตามฮีตสิบสองของชาวอีสานโบราณนั้น ประกอบด้วย

1.เดือนเจียง (เดือนอ้าย) มีการประกอบพิธีบุญเข้ากรรม ซึ่งเป็นเดือนที่พระสงฆ์เข้ากรรม (ปริวาสกรรม) เพื่อให้พระสงฆ์ผู้กระทำผิดได้สารภาพต่อหน้าคณะสงฆ์ เป็นการฝึกจิตสำนึกถึงความบกพร่องของตน และมุ่งประพลดิตนให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยต่อไป ชาวบ้านก็จะมีการทำบุญเลี้ยงผีต่างๆ

บุญเข้ากรรม หรือ บุญเดือนเจียง ภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสส ต้องอยู่กรรมถึงจะพ้นจากอาบัติ ญาติโยม พ่อออก แม่ออก ผู้อยากได้บุญกุศลก็จะให้ไปทาน รักษาศีลฟังธรรมเกี่ยวกับการเข้ากรรมของภิกษุเรียกว่า บุญเข้ากรรม กำหนดเอาเดือนเจียงเป็นเวลาทำ จะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรมก็ได้ วันที่นิยมทำเป็นส่วนมากคือวันขึ้น 15 ค่ำ เพราะเหตุนี้กำหนดให้ทำในระหว่างเดือนเจียง จึงเรียกว่าบุญเดือนเจียง

อันว่าประเพณีพุทธศาสนาเราไว้เป็นธรรมประจำชาติ เป็นความประพฤติดีเลิศล้ำ พระสงฆ์สร้างก่อบุญ คำว่ากรรมคือกรรมของภิกษุสังฆาทิเสส 13 ข้อนั้น พระสงฆ์ต้องอยู่กรรม เพื่อความบกพร่องของศีลดังกล่าว พระภิกษุสงฆ์จึงเข้ากรรมเพื่อชำระความเศร้าหมองพวกนี้ แล้วจะเจริญขึ้นกว่าเดิม

ประเพณีบอกไว้ถือว่าเป็นสำคัญ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 กำหนดการไว้หรือว่าวันเพ็ญเดือนอ้าย ทำบุญ ตักบาตร เรียกว่าบุญเดือนอ้าย

วิธีเข้ากรรมคือจัดเตรียมเครื่องใช้ที่จำเป็น น้ำกินน้ำใช้ให้เพียงพอ เลือกที่สงัด บ่มีภิกษุมามากด้วยคน น้อยบ่หลาย ทำเป็นที่เข้าเป็นศาลากลางป่า จัดเป็นกระท่อมน้อยสำหรับอยู่ผู้เดียว แล้วก็เตรียมหม้อเผ้าเกลือยง บ่าทั้งสอง ยอมมือพบกกล่าวยอมาลีไว้ว่า ปรีวาสเข้ากรรมปลดแอกครั้นอยู่ปรีวาสครบแล้วขอมานัต ๖ ราตรี ครั้นว่าราตรีครบก็จริงขออัพทาน ต่อสงฆ์องค์เจ้า ครั้นว่าขออัพทาน แล้วเป็นคนใสสะอาด หมดเวรกรรมมาอยู่ต่อ ใจนั้นชุ่มเย็น

สำหรับขรวาสนั้นให้ถวายจตุปัจจัย ไทยธรรม ครั้นว่าหมดกรรมแล้วบุญกุศลก็นำส่งให้ได้บุญ คน โบราณถือว่าเป็นสิ่งที่นายกย่องสรรเสริญ

2.เดือนยี่ ในฤดูหลังการเก็บเกี่ยวชาวบ้านจะทำบุญคูณข้าวหรือบุญคูณลาน โดยนิมนต์พระสวดมนต์เย็น เพื่อ เป็นมงคลแก่ข้าวเปลือก รุ่งเช้าเมื่อพระฉันเช้าแล้วจะมีการทำพิธีสู่ขวัญข้าว นอกจากนี้ชาวบ้านจะเตรียมเก็บ สะสมฟืนไว้หุงต้มที่บ้าน

บุญคูณข้าวหรือบุญคูณลาน สำหรับตีหรือนวดข้าว เรียกว่า ลาน การเอาข้าวที่ตีแล้วมากองให้สูงขึ้น เรียกว่าคูณลานหรือที่เรียกกันว่าคูณข้าว ขาวนาที่ทำนาได้ผลดี อยากรได้กุศล ให้ทานรักษาศีลเป็นต้นก็จัดเอา ลานข้าวเป็นสถานที่ทำบุญ การทำบุญในสถานที่ดังกล่าวเรียกว่าบุญคูณลานกำหนดเอาช่วงเดือนยี่เป็นเวลา ทำบุญจึงเรียกว่าบุญเดือนยี่

อันว่าการคูณลานนั้นคือ คูณข้าวเปลือก ทำบุญในลานข้าวเปลือกเพื่อจัดเพิ่มบุญนั้นให้มากมูล เดือน ปีที่ทำนั้นเป็นสำคัญประจำชาติ เรียกว่าบุญเดือนยี่ トラบเท่าวันนี้กล่าวถึง

มูลเหตุนี้มีประวัติกล่าวในคัมภีร์ในสมัยองค์กัสสะปะโปรดคนคราวนั้น ยังมีสองพี่น้องเป็นพวกชาวนา รวมกันทำไรนาผาทำง พอเมื่อเวลาข้าวเป็นน้ำนมพอแก่ น้องใครคิดทำข้าวมธุปายาสนั้นถวายให้แก่พระองค์ ชวนพี่ชายเหล่าได้แบ่งที่นาถัน น้องจึงมีกรรมสิทธิ์ทอดทานทำได้ มากี่ทำนานข้าวในนาข้าว ถึง ๙ เทือ คือ เวลาข้าวเป็นน้ำนมนั้น ครั้งหนึ่งเป็นข้าวหม่ำก็จัดทานทอดให้พระสงฆ์เจ้าดั้งเดิม ครั้งที่สามนั้นถึงเวลาเก็บ เกี่ยว ครั้งที่ ๔ จัดตอกมัดข้าวมาไว้ใส่ลาน ครั้งที่เจ็ดรวมเข้าเป็นลอมไว้ก่อน ครั้งที่แปดทำการพาดหรือว่านวด ข้าวกองไว้อยู่ลาน ครั้งที่เก้าขนเอาขึ้นใส่ยังปิดแจมประตูอัด

การทำทานมาถึงครบไปทั้ง ๙ ถวายให้องค์เจ้าสัพพัญญูตนเองกัสสะปะพระพุทธเจ้าครานั้นเพียงจริง น้องชายน้อยนั้นปรารถนานายยอดอรหันต์ ผลบุญกุศลส่งตามมาให้ในศาสนาพระโคตมนี้เขาลงมาเกิดพระโค ตมแต่คราวกาลนั้น ทั้งเป็นพารหมณดีได้เฉลียวเปรียวฉลาด คาคการณ์ได้ล่วงหน้าว่าเป็นเจ้าหน่อพุทธโธ ท่าน ก็ได้รับเอตทัคคะได้เป็นยอดรัตตัญญู ผลบุญกุศลนำปรางนั้น

ส่วนว่าพี่ชายนั้นได้ถวายข้าวในนาครั้งหนึ่ง ผลก่อสร้างบุญนั้นต่อมา ในชาตินี้ได้มาเกิดเป็นสุภัททะ บริพาชกบ่มีได้พบพุทธองค์เนนซ้ำ จนถึงปรินิพพานแล้วได้เคยมาฟังเทศน์ จนได้เป็นพระอนาคามีองค์สุดท้าย แທဲງ บุญนั้นส่งนำ การถวายทานนี้ถือว่ามีอานิสงส์มาก จึงถือเป็นประเพณีบอกไว้เขาได้อ่านดู

อันว่าวิธีทำนั้น จัดเอาลานเป็นที่อยู่ บอกกล่าวญาติพี่น้องมารวมก่อบุญ นิมนต์พระสงฆ์ได้ตาม ครัทธา สามารถจัดสิ่งของหม้อน้ำมนต์ ใส่ น้ำหอมตั้งไว้ตามให้ธูปเทียน ครั้นถวายทานเสร็จแล้วสงฆ์พรหม น้ำมนต์ ผุงวักควายและกุมข้าวพระข้า้สวดตาม

บุญคุ้มประจำ

หมู่บ้านนั้นจัดคุ้มใหญ่เป็นประจำ แต่ละเรือนชานเหล่ารวมเป็นคุ้มพิธีทำบุญนั้นจัดปราคนละแห่ง ต่าง ก็จัดของทานมีข้าว น้ำเอาไว้สู่เรือน แล้วไปรวมกันเข้าทำบุญร่วมตลอด ในเวลากลางคืนจัดปราคนละแห่ง ต่างก็จัดของทานมีข้าว น้ำ เอาไว้สู่เรือนแล้วไปรวมกันเข้าทำบุญร่วมตลอด ในเวลากลางคืนจัดธูปเทียนดอกไม้ มาไหว้ท่านพระสงฆ์ แล้วเหล่ามีใจพร้อมรวมกันฟังเทศน์มีมหรสพพรา้พร้อมมั่งนช้องสนั่นเมือง ตื่นสูงเข้าตัก บาตรถือศีล ถวายอาหารพระสงฆ์จบกระบวนถ้วน

บุญคุ้มข้าวใหญ่

อันว่าบุญแนวนี้เอาข้าวเปลือกมารวมกันเข้าแล้วถือศีล ฟังเทศน์ที่ศาลากลางหมู่บ้าน โรงกว้าง สะดวกดี กลางคืนนั้นถือศีลฟังเทศน์มีมหรสพพร้อมเพียรสร้างก่อบุญหลายคร้วเรือนได้รวมกันเอา ข้าวเปลือก ถือว่าเป็นบุญมากล้นโบราณเจ้าเหล่าถือ ข้าวเปลือกนั้นเอาไปจ่ายเป็นเงินมาทำสาธารณกุศล ก่อ การได้ไว้หลายประการล้นบุญมีเหลือมาก ควรที่จำจ้อไว้โบราณเจ้ากล่าวสอน

3.เดือนสาม ในเมื่อเพ็งหรือวันเพ็ญเดือนสาม จะมีการทำบุญข้าวจีและบุญมาฆบูชา การทำบุญข้าวจีจะเริ่ม ตอนเช้า โดยใช้ข้าวเหนียวปั้นใส่หน้าอ้อยนำไปจิบนไฟอ่อนแล้วชุบด้วยไข่ เมื่อสุกแล้วนำไปถวายพระ

บุญข้าวจีหรือบุญเดือนสาม ข้าวเหนียวปั้นโรยเกลือ ทาไข่ไก่แล้วจีไฟให้สุก เรียกว่าข้าวจี การทำบุญให้ทานมีข้าวจีเป็นต้น เรียกว่าบุญข้าวจี นิยมทำกันอย่างแพร่หลาย เพราะถือว่าได้กุศลเยอะ ทำในช่วงเดือนสาม เรียกว่า บุญเดือนสาม

เอาข้าวมาปั้นทาน้ำมันไข่ไก่ ไฟแดงๆอยู่แล้วเอามาปั้นจีลง บุญข้าวจีนี้เรียกว่าบุญเดือนสาม มีประวัติ มาแต่พุทธกาลคราวพัน ในพระธรรมมาเว้าบาลีมีบอกไว้ มีนางปุณณะทาสีเจ้าเป็นสาวใช้บ่าว จัดแบ่งสาลีเป็น แบ่งจี นึ่งเฝ้าเรือนเจ้าบ่าวนาย คิดอยากจะถวายข้าวสาลีแบ่งจีกก็กลัวว่าพระพุทเจ้าสิโยนทิ้งบ่อยากฉัน พระ พุทธองค์ทรงได้โดยพระวรจิต จึงได้วานอานนท์ปุอาสนะลงบนพื้น พออานนท์ปุแล้วพระองค์เสด็จอาสน์ นาง ปุณณาทาสีปราบปลื้มดีแท้มากหลายจึงถวายให้พุทธบาทโคดม พระองค์จึงทรงเทศนาว่าเป็นทานเยี่ยม จนกว่าปุณณะทาสีได้ไสดาคณพิเศษ เป็นพระอริยะบุคคลเพราะได้ทานแบ่งจีผิง เหตุตั้งนี้เฮาพวกชาวนาจึงพากันมาทำบุญตั้งปุณณะทาสีสุปัปมีเว้น

มีพิธีทำนั้นบ่มีการลำบาก หาท้าวพันท่อนไม้มาไว้ก่อไฟ แล้วเหนียวมาปั้นเป็นแผ่นๆ เอาเกลือโรย หน่อยแล้วทาด้วยไข่ไก่ นม เอาน้ำอ้อยใส่ด้วยหวานอ้อยน้อยพอดี เอาลงไปจี้ไฟพอสุกได้ทั้งนิมนต์เอาได้ พระสงฆ์มารวบสวดอาราธนาศีลรับศีลเสร็จเรียบริ้อยแล้วถวายข้าวจี ถามคำถวายข้าวจีนั้นไม่มีแบบตามฉบับ แล้วจึงนำไปถวายสงฆ์ใส่ลงในบาตร พระสงฆ์ท่านทำพิธีมนต์สูตร ฉันทเรียบริ้อยแล้วลงให้รคน้ำมันต์ แล้วก็ฟัง เทศน์ได้ฉลองข้าวจีตามประเพณี ทั้งหนังสือลำนิทานที่ญาติโยมขอไว้ หนังสือลำนั้นเป็นการฉลองเทศน์ เรียกว่าบุญเดือนสามแท้ๆ บ่มีได้เปลี่ยนแปลง

บุญมาฆบูชา ครั้นเมื่อมาฆะฤกษ์เดือนสามล่วงมาถึง เป็นเวลาทำบุญมาฆาแต่โบราณนั้น ผุ่เฮา ดอกไม้ผุ่เทียนทั้งธูปเข้าวัดอยู่ใกล้บ้านประสงคบ้านประสงคตั้งต่อบุญ ทำมาฆบูชาขึ้นย้อมมีล้นเกษ ระลึก ถึงพระพุทธเจ้าคราวนั้นแต่เดิม

มูลเหตุของมาฆบูชา

วันเพ็ญเดือนสามนั้นเป็นวันสำคัญพุทธศาสน์ เป็นวันที่พระภิกษุอรหันต์ 1,250 องค์ มาพร้อมพร้อมบ่ มีได้นัดหมาย ณ เวฬุวันมหาวิหารนั้น ประชุมสงฆ์หมู่ใหญ่แสดงโอวาทปาฏิโมกข์ไว้องค์ นั้น 4 ประการ องค์ 1 คือ

1. พระลัทธิปะขปัสสะ อกรรมัง อย่าทำชั่วหลายประการเป็นบาป
2. กุศลสุปัสมปทา ทำแต่ความดีไว้เป็นบุญอันประเสริฐ
3. สจิตตปริโยทปนัง ชำระหัวใจสะอาดแล้วคงได้อยู่เย็น

องค์ 2 นั้นล้วนเป็นพระอุปสมบทจากพระพุทธเจ้ามาถ้วนคู่องค์

องค์ ๓ นั้น บ่มีการนัดหมายไว้มาเองทุกรูป

องค์ 4 นั้น มาพร้อมพร้อมวันนั้นสูงองค์ ทั้งเป็นวันเพ็ญเดือนสามแท้บ่มีเหลือเศษ แสงตะวันส่องแจ่มแสงเศร้า แม่บ่มี จัดเป็นจาตุรงค์สันนิบาตไว้ประชุมใหญ่ของสงฆ์ โบราณถือว่าเพ็ญเดือนสามก่อบุญ กุศล สร้าง ทำ พิธีนั้นจัดเตรียมน้ำดื่มทั้งน้ำใช้ไว้อาสนะ ตอนเวลาเช้าทำบุญตักบาตร อังคาสพระภิกษุสงฆ์พร้อมฟัง เจ้าเทศนา ตอนเวลาเย็นนั้นเวียนเทียนรอบโบสถ์ จุดเทียนดอกไม้บูชาแล้วเหล่าเดิน เวลาเวียนเทียนนั้นคำ

บูชาต่างๆต้องกล่าว จะเอาอิติปิโส สวหาโต สุปฏิปันโนก็ได้ ตามแต่ใจ ก่อนจะเวียนเทียนกับรูป ยืน ประณมมือพร้อมฟังเจ้าอ่านคำ ปากก็ต้องเว้าต่อประธานสงฆ์

4. เดือนสี่ ทำบุญพระเวส ฟังเทศน์มหาชาติ ในงานบุญนี้มักจะมีผู้นำของมาถวายพระ ซึ่งเรียกว่า "กัณฑ์ หลอน" หรือถ้าจะถวายเฉพาะจงเฉพาะพระนักเทศน์ที่ตนนิมนต์มาก็จะเรียกว่า "กัณฑ์จบ" เพราะต้องแอบซุ่มดู ให้แน่เสียก่อนว่าใช่พระรูปที่จะถวายเฉพาะจงหรือไม่

บุญเวสหรือบุญเดือนสี่ บุญที่มีการเทศน์พระเวส หรือ มหาชาติ เรียกว่าบุญเวส (ผะ-เวด) หนังสือมหาชาติหรือพระเวสสันดรชาดกแสดงถึงจริยวัตรของพระพุทธเจ้าคราวพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระ เวสสันดร เป็นหนังสือเรื่องยาว 13 ผูก (13 กัณฑ์) และนิยมบวชภิกษุใหม่ในเดือนนี้ด้วยถือว่าได้กุศลแรงบุญ เวสนิยมทำกันในช่วงเดือนสี่

เวสสันดรชาดกนั้นเรียกว่าพระเวสสันดร เคยทำประจำเดือนสี่ ภาคอีสานนิยมไว้หรือว่าบุญเดือนสี่ แท้มีประจำไว้แต่นาน เป็นชาดกกล่าวเรื่องเทศชาติชาดกเป็นบารมีสุดเพิ่มมูล เอาไว้มีทั้งกำหนดให้ทำบุญ มหาชาติ ไว้ในเดือน 4 นั้นเป็นแท้นั่น การบุญใหญ่นี้ระหว่างยามหนาว ยามบ่มีการงานก่อน แต่ ทำบุญไว้เป็นการได้ทำบุญครั้งใหญ่ ท่านว่าพบพระศรีอาริยะเมตไตร เพราะฟังล้ามหาชาตินี้เป็นได้แน่นอน ทั้งเมื่อได้ฟังแล้วจำปฏิบัติศีลทานธรรมตั้งพระองค์มีไว้ ก็จักถึงหนทางนิระทานหมดชาติ บ่ต้องมาเวียนว่าย ตายเกิดแต่เมืองนั้นอยู่เกษม

เหตุใดจึงทำบุญพระเวส

ในคัมภีร์กล่าวอ้างต้นเหตุการกระทำในกาลครั้งหนึ่งนั้น พระเถระเจ้าองค์เอกอรหันต์ขึ้นไปสวรรค์พิภพ เขตพระอินทร์องค์ล้ำ ท่านก็ประสงค์ไปไหว้จุฬามณีองค์พระธาตุ ได้พบองค์เอกเจ้าศรีอาริยะทวยเทพ อยู่ สวรรค์ชั้นฟ้าคราวนั้น สั่งมาว่าบุคคลใดคิดอยากพบบยอดไถ่องค์เอกพระศรีอาริย์ ให้พากันทำบุญเทศน์ เวสสันดรเอาไว้ฟังธรรม 13 กัณฑ์ ได้วันเดียวให้หมดผูก อย่าพากันชี้คร้านจะเห็นหน้าแห่งเรา ทั้งอย่าให้ทำ อนันตริยะกรรมรายอันมีผลเป็นบาป 1.) อย่าทำลายสงฆ์ให้แตกกันแท้หม่นวาย 2.) อย่าทำการฆ่าบิดา มารดา 3.) บ่ได้ทำโลหิตตูปาทแก่พระพุทธเจ้าองค์ใดบ่มี 4.) บ่ได้มีการฆ่าพระอรหันต์ตนแห่งประเสริฐ แล้ว ให้ฟังธรรมเรื่องพระเวสแล้วบ่มีแคล้วคลาดถึงท่านเอ๋ย ทำสลาถนิมนต์

พอเมื่อตกลงกันพร้อมสาธุการทุกฝ่าย จัดแบ่งกัณฑ์เรียบบร้อย หามิพักเข้า พร้อมกันจัดทำซุ้มสถาน เนาว์นอนนั้ง แล้วจึงบัตร์ด้วยติดใบลาน พร้อมพร้าว่าวุฒิธรรมคำฝูงข้าทั้งหลาย ภายในมีอาชยุธรรมเป็นเค้า ภายนอกมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน พวกข้าจัดการให้มีการฟังธรรมมหาชาติ ในวัน เดือน ปี กำหนดในหั้นสู๋ แนว บอกรันแสดงให้ฟังธรรมแจ้ง เมื่อญาติโยมจักได้มาพร้าพร้อมสมสร้างก่อบุญปลูกปะรำให้กว้างพออยู่ทั้ง โยม นี่เป็นกิจการบุญหมู่เราเคยสร้าง

การเตรียมเครื่องสักการะ

เครื่องสักการะนั้น มีข้าวตอกดอกไม้รูปเทียนหอม อย่างละเป็น 1,000 พัน ใสในศาลากว้าง มีธงอัน ใหญ่ไว้ 7 อัน ประดับแต่งมีรูปม้าลายเป็นประวัติพระเวสเจ้าคราวครั้งแต่หลัง มีทั้งหมอน้ำมันต์ 4 หน่วย ทั้ง หอพระอุปคุตผ้ำไว้รักษาเจ้าหมู่มาร เพราะงานบุญเฮาสร้างเป็นผลบุญใหญ่ มักจะมีมารผจญเหตุฮ้าย ทำให้ ผ่านฟังหออุปคุตนั้นปลุกสูงได้ เพียงตายนอยู่ เอาไม้ไผ่เป็นล้ามำตัดทอนด้ามทอกัน ผ่าขัดตะแฉ่มสามด้าน ทอกัน หาชองโลไว้เช่นบาต กระจอน กาน้ำ ทั้งจีวรผืนหนึ่ง ทั้งไม้เท้าเอาไว้ที่หอพอถึงเวลาล้าสามโมงตอน

บาย จัดเครื่องสักการะพรำพร้อมเชิญเจ้าสุ่หอ สมมติว่าท่านเนาอยู่ปมมิไกล ตามเรื่องเดิมกล่าวมาเอาไว้ ตามประวัติได้เป็นเชื้อแฉวแฉวสค เป็นผู้มีญาณแก่กล้าเนาค้ำระหว่างมหาสมุทรพ่น ตามตำนานมีกล่าว คราวโอคกรมหาราชเจ้ารวม-กลาง สร้างก่อบุญ เก็บพระธาตุมารวมอยู่หนเดียว มาบรรจรวมกันแห่งเดียวเอาไว้ จึงเกรงกลัวไว้ศัตรูของพระพุทธบาท จึงนิมนต์พระอุปคุตอยู่ใต้น้ำมาไว้ตั้งหวัง ท่านอุปคุตนั้นจับพระยามารได้เอาหน้หมามาผูก หน้หมาเนาผูกคล้องคอไว้ปล่อยไป ไผ่ก็บ่อาจได้หมดสามารถวิฆาณารจึงเอาหน้ไปไกลยอดเขาสุเมรพ่น การบุญเจ้าองค์พระยาอโคกราช จึงสำเร็จลุล่วงไปได้ตั้งยาม

คำเชิญพระเถรอุปคุต

คำเชื้อเชิญว่า อุกาสะ อุกาสะ ผุ่งข้าทั้งหลายภายในมีพระสงฆ์เป็นค้ำ ภายนอกมีออกตนเป็นประธาน พวกกันจัดเครื่องสักการะมาราบไหว้ แยกอดให้พระอุปคุตเถร ตนมีฤทธิ์องอาจ นิรมิตประสาธแก้วกฐิ กลางนทีแม่น้ำใหญ่ มักใคร่ด้วยพรหมจารี อยู่สุ่ชิบโศกเศร้า บัดนี้ผุ่งข้าพเจ้าทั้งหลาย พร้อมกันพึงยังลำพระเวสในบ่วงเขตอาราม ขอเชิญเจ้ากุดทรงคุณธรรมมาก เป็นอาชแพ้แกมิในจักรวาล ขอจงไปปราบมารทั้ง 5 อันจะมาเบียดเบียนผุ่งข้าทั้งหลาย ให้หายโศภภัยอันตรายทุกลำ พร้อมพรำถ้วนทุกประการ ก็ข้าเทอญ พอแล้วตีฆ้องป่าวเดิน ถือของไตรจีวรทั้งบาตรเวียน 3 รอบแล้วลาลำตัวคั้น เอาสิ่งของถือนั้นวางในหอไว้ก่อน เถิงเวลาเพลจ้งหันก็ต้องจัดพรำพร้อมไปไว้ที่หอครั้นว่าเสร็จสรรพแล้วรวมกันไปแห่

กาลแห่พระเวสเข้าเมือง

เวลาได้เถิงบาย 4 โมงเย็น ทางอารามตีกลองบอกเตือนโยมไว้ ทางวัดจัดเอาได้กลองตีธรรมมาสน์ ใส่พระพุทธรูปด้วยพระสงฆ์ขำนำพระสงฆ์ เทศนาเชิญพระเวส เทศน่อยบนธรรมมาสน์เสียงระห้อยอ่อนนุ ว่าเชิญขอ เชิญพระคินเมื่อห้องเสวยเมืองเก่า ทั้งมะที่แจ่มเจ้ากุมารน้อย หน่อเมือง อย่าได้เคื่องคำร้อนนอนดงพงป่า ทั้งกัณหาชาลีสองหน่อเจ้าเชิญเข้าสู่เมือง แต่เทอญ

การเทศนานั้นพอไปเถิงพร้อมพรำ พวกกันรับศีลก่อนแล้วพระสงฆ์ขึ้นเทศนา ขากลับมาเถิงห้องอารามหลวงวัดใหญ่ เวียนสามทีรอบคาลา จึงแล้วย่อขึ้นสู่โรง เป็นอันเสร็จกระบวน รอกการฟังเทศน์ตื่นสู่พระสงฆ์ขึ้นเป็นเทศนา ในวันเดือนเดียวแท้จบล่ำมหาเวส มีกัณท์หลอนแห่ลั่นหลายลำลากกระตา ยูถ่างทำบุญสร้างศีลทานเททอด ซาติหน้าพ่นบุญล่ำมากมาย จักได้พบพระเจ้าตนเอกพระศรีอารย์ ข้าขอยอมมีอนบฮอดบุญของเจ้า

ทำบุญข้าวพันก้อน

เอาข้าวเหนียวมาปั้นเป็นก้อนกลมๆ เอาไม้เสียบ ทำให้ได้มากล้นพันก้อนจ้งเซา แล้วจ้งเอาไปไหว้คาลาพันอันมีค่า เรียกว่าคาลาข้าว พันก้อนโบราณเค้าเว้าต่อมา พอเมื่อการกระทำเสร็จแล้วเถิงกลางคินตี 4 พร้อมกันโยมแห่ได้ไปเข้าสู่อาราม พอเถิงวัดจอมเจ้าคาลาธรรมพักจอด หัวหน้าประณมมือพรำพร้อมพาเว้ากล่าวจาว่า นะโม นะโม จอมไตรปิฎกยกออกมาเทศนาธรรม ชั้นธิหมากเบิงงามสะพาท ข้าวพันก้อนอาจุบูชา ข้าบูชาสามดวงยอดแก้ว ข้าไหว้ถวายอาตมบุษซาธา วนเวียนเว้าคำเดิม 3 รอบ แล้วจ้งขึ้นคาลากว้างช่วงสงฆ์

คำอาราธนาพระเวสส์ ดังนี้

สุณาตุ โภนโต เย สังฆา ดุราเทพเจ้าทั้งหลายอันยายยังอยู่ ทุกหมู่ไมไพรพะนอม ทุกเหวฮอมฮาวป่า ทุกประเทศท่าฮาวเขา ทุกแฉวแฉวเถื่อนก้ำ ทุกทำน้ำและวังปลา พรรณนาผุ่งแผดและผื่อนมิใจโหดร้ายโหดสา จงให้เจ้าทั้งหลายปะละใจอันเป็นบาป ให้ค้อยโสภาพ เจียโสตพิงธรรม เดาคาจำจื่อไว้เป็นประทีบได้ฮอดหลีผี ทางเหนือมีผาไคผาต่าง ทางข้างซ้ายกรุงศรีอยุธยา ทางฝ่ายเหนือมีแดนแฉวเป็นเขตทุกประเทศด้าวอันอยู่ห้องเทศพระสุธา กับนางธณิทั้งแม่น้ำเป็นผู้ค้ำผุ่งหมู่ป่าณา ผุ่งหมู่เทวดาเจ้าทั้งหลาย ภายบนมีพระยาอินทร์พระยาพรหม จงลงมาโมทนาซึ่งธรรมอันผุ่งข้าทั้งหลาย ภายนมิมหาราชครูเป็นค้ำ ภายนอกมีมหาราชตนเป็นอาชญในเมืองแก้วราชอุบล กับทั้งกัลยาเมียมิ่งลูกแก้วกิงชಾಯา กับทั้งราชบิดามารดาพ่อแม่ เฒ่าแก่พร้อมกันมาทั้งราชาและอุปราช ทั้งนักปราชญ์และอาจารย์ในคามชาวนิคมบ้านนอก อันอยู่เขตเมืองแก้วราชอุบล ชวนกันมาพร้อมแพ่ง แต่งเครื่องไหว้บูชา สหัสหลายปีมีมากดอกอุบลหลากพอน พัน บัวแดงบาน

ไขกาบ ดอกฝักตบอาจเขี้ยวเนิล ดอกกลางของหลายบ่้อย พันหนึ่งค้อยชวนชวย ช่อธมมายสะพาส ข้าว พันก้อนอาชบุชา

5. เดือนห้า ประเพณีตรุษสงกรานต์หรือบุญสงรงน้ำ หรือบุญเดือนห้า ซึ่งมีขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนห้า และถือเป็นเดือนสำคัญ เพราะเป็นเดือนเริ่มต้นปีใหม่ไทย การสงรงน้ำจะมีการรดน้ำพระพุทธรูป พระสงฆ์ และผู้หลักผู้ใหญ่ ด้วยน้ำอบน้ำหอม เพื่อขอขมาและขอพรตลอดจนมีการทำบุญถวายทาน

บุญสงรงน้ำหรือบุญเดือนห้า เมื่อเดือนห้ามาถึงอากาศก็ร้อนอบอ้าวทำให้คนเจ็บไข้ได้ป่วย การอาบน้ำชำระเนื้อกายเป็นวิธีการแก้ร้อนผ่อนให้เย็น ให้ได้รับความสุขกายสบายใจ อีกอย่างหนึ่งมีเรื่องเล่าว่า เศรษฐีคนหนึ่งไม่มีลูกจึงไปบะบน(บนบาน)พระอาทิตย์และพระจันทร์เพื่อขอลูก เวลาล่วงเลยมาสามปีก็ยังไม่ได้ลูกจึงไปขอลูกกับต้นไทรใหญ่ เทวดาประจำต้นไทรใหญ่มีความกรุณาได้ไปขอลูกนำพระยาอินทร์ พระยาอินทร์ให้ธรรมะปาละกุมาร (ท้าวธรรมบาล) มาเกิดในท้องภรรยาเศรษฐี เมื่อธรรมะปาละประสูติเจริญวัยใหญ่ขึ้นได้เรียนจบไตรเภท เป็นอาจารย์สอนการทำมงคลแก่คนทั้งหลาย ครั้งนั้นท้าวกบิลพรหมลงมาถามปัญหาธรรมะปาละกุมาร (ถามปัญหาสามข้อคือ คนเราในวันหนึ่งๆ มีศรีอยู่ที่ไหนบ้าง ถ้าธรรมบาลตอบได้จะตัดศีรษะตนบูชา แต่ถ้าตอบไม่ได้จะตัดศีรษะธรรมบาลเสีย โดยผลัดให้เจ็ดวัน ในชั้นแรกธรรมบาลตอบไม่ได้ ในวันที่หกธรรมบาลเดินเข้าไปในป่า บังเอิญได้ยนิทอินทรียสองผัวเมียพูดคำตอบให้กันฟัง ตอนเช้าศรีอยู่ที่หน้าคนจึงเอาน้ำล้างหน้าตอนเช้า ตอนกลางวันศรีอยู่ที่อกคนจึงเอาน้ำหมุดประพรมหน้าอก ตอนกลางวันและตอนเย็นศรีอยู่ที่เท้า คนจึงเอาน้ำล้างเท้าตอนเย็น ธรรมบาลจึงสามารถตอบคำถามนี้ได้) สัญญาว่าถ้าธรรมบาลตอบปัญหาจะตัดหัวของตนบูชา ธรรมบาลแก้ได้เพราะศีรษะของกบิลพรหมมีความศักดิ์สิทธิ์มาก ถ้าตกใส่แผ่นดินจะเกิดไฟไหม้ ถ้าทิ้งขึ้นไปในอากาศฝนจะแล้ง ถ้าทิ้งลงมหาสมุทรน้ำจะแห้ง ก่อนตัดศีรษะกบิลพรหมเรียกลูกสาวทั้งเจ็ดคนเอาขันมารองรับแห่รอบเขาพระสุเมรุหกสิบนาที แล้วนำไปไว้ที่เขาไกรลาสเมื่อถึงกำหนดปีนางเทพิตาทั้งเจ็ดผลัดเปลี่ยนกันมาเชิญเอาศีรษะท้าวกบิลพรหมมาแห่รอบเขาพระสุเมรุแล้วกลับไปเทวโลก

๖. เดือนหก ประเพณีบุญบั้งไฟและบุญวันวิสาขบูชา การทำบุญบั้งไฟเป็นการขอฝน พร้อมกับงานบวชภาค ซึ่งการทำบุญเดือนหกถือเป็นงานสำคัญก่อนการทำนา หมู่บ้านใกล้เคียงจะนำเอาบั้งไฟมาจุดประชันขันแข่งกัน หมู่บ้านที่รับเป็นเจ้าภาพจะจัดอาหาร เหล้ายามาเลี้ยง เมื่อถึงเวลาที่จะตั้งขบวนแห่บั้งไฟและรำเซิ้งออกไป ณ ลานที่จุดบั้งไฟด้วยความสนุกสนาน คำเซิ้งและการแสดงประกอบจะออกไปในเรื่องเพศ แต่จะไม่คิดเป็นเรื่องหยาบคายแต่อย่างใด ซึ่งประเพณีบุญบั้งไฟจะจัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ทุกปีที่จังหวัดยโสธร ส่วนการทำบุญวิสาขบูชา นั้น จะมีการทำบุญเลี้ยงพระ ฟังเทศน์ ช่วงเย็นมีการเวียนเทียนเช่นเดียวกับภาคอื่นๆ

บุญบั้งไฟหรือบุญเดือนหก การเอาขี้เเจีย(ดินประสิว) มาประสมคั่วกับถ่าน โขลกให้แหลกเรียกว่าหมื่อ (ดินปืน) เอาหมื่อใส่กระบอกไม้ไผ่อัดให้แน่น แล้วเจาะรูใส่หางเรียกว่าบั้งไฟ การทำบุญมีให้ทาน เป็นต้น เกี่ยวกับการทำบั้งไฟ เรียกว่า บุญบั้งไฟ กำหนดทำกันในเดือนหกเรียกว่าบุญเดือนหก เพื่อขอฟ้าขอฝนจาก เทวดาเมื่อถึงฤดูแห่งการเพาะปลูก ทำไร่นา

7. เดือนเจ็ด ทำบุญซำฮะ (ล้าง) หรือบุญบูชาบรรพบุรุษ มีการเซ่นสรวงหลักเมือง หลักบ้าน ปูตา ผีตาแฮก ผีเมือง เป็นการทำบุญเพื่อระลึกถึงผู้มีพระคุณ

บุญช้ำอะ หรือ บุญเดือนเจ็ด การช้ำอะ(ช้ำระ) สะสางสิ่งสกปรกโสโครกให้สะอาดปราศจากมลทิน โทษหรือความมัวหมอง เรียกว่า การช้ำอะ สิ่งที่ต้องการทำให้สะอาดนั้นมี 2 อย่างคือ ความสกปรกภายนอก ได้แก่ ร่างกาย เสื้อผ้า อาหารการกิน ที่อยู่อาศัย และความสกปรกภายใน ได้แก่ จิตใจเกิดความโลภ โกรธ หลง เป็นต้น แต่สิ่งที่จะต้องช้ำระในที่นี้คือเมื่อบ้านเมืองเกิดข้าศึกมารวาททำลาย เกิดผู้ร้ายโจรมาปล้น เกิดรบราฆ่าฟันแย่งกันเป็นใหญ่ ผู้คนซังฆ่าว้าวควายล้มตาย ถือกันว่าบ้านเดือดเมืองร้อน ชะตาบ้านชะตาเมืองขาด จำต้องช้ำอะให้หายเสนียดจัญไร การทำบุญมีการรักษาศีลให้ทานเป็นต้น เกี่ยวกับการช้ำอะนี้ เรียกว่าบุญช้ำอะ มีกำหนดทำให้ระหว่างเดือนเจ็ดจึงเรียกว่าบุญเดือนเจ็ด

8. เดือนแปด ทำบุญเข้าพรรษาซึ่งเป็นประเพณีทางพุทธศาสนาโดยตรง ลักษณะการจัดงานจึงคล้ายกับทางภาคอื่นๆ ของประเทศไทย เช่น มีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์สามเณร มีการฟังธรรมเทศนาตอนบ่าย ชาวบ้านหล่อเทียนใหญ่ถวายเป็นพุทธบูชาและเก็บไว้ตลอดพรรษา การนำไปถวายวัดจะมีขบวนแห่พ็อนรำเพื่อให้เกิดความคึกคักสนุกสนาน ประเพณีแห่เทียนพรรษาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดต้องเป็นที่จังหวัดอุบลราชธานี

บุญเข้าวัดสา(เข้าพรรษา) หรือบุญเดือนแปด การอยู่ประจำวัดวัดเดียวตลอดสามเดือนในฤดูฝน เรียกว่าเข้าวัดสา โดยปกติกำหนดเอาวันแรมหนึ่งค่ำเดือนแปดเป็นวันเริ่มต้น เรียกว่าบุญเดือนแปด

9. เดือนเก้า ประเพณีทำบุญข้าวประดับดิน เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศแก่ญาติผู้ล่วงลับ เพื่อบูชาผีบรรพบุรุษ และผีไร้ญาติ โดยชาวบ้านจะทำการจัดอาหาร ประกอบด้วยข้าว ของหวาน หมากพลู บุหรี่ห่อด้วยใบตอง กลัวยร้อยเป็นพวง เตรียมไว้ถวายพระช่วงเลี้ยงเพล บางพื้นที่อาจจะนำห่อข้าวน้อย เหล้า บุหรี่ แล้วนำไปวางหรือแขวนไว้ตามต้นไม้ และกล่าวเชิญวิญญาณของบรรพบุรุษและญาติมิตรที่ล่วงลับไปมารับส่วนกุศลในครั้งนี้ ต่อมาใช้วิธีการกวาดน้ำหลังการถวายภัตตาหารพระสงฆ์แทนการทำบุญข้าวประดับดิน นิยมทำกันในวันแรม 14 ค่ำ เดือนเก้า หรือที่เรียกว่าบุญเดือนเก้า

บุญข้าวห่อประดับดินหรือบุญเดือนเก้า การห่อข้าวปลาอาหารและของเคี้ยวของกินเป็นห่อๆ แล้วเอาไปถวายทานบ้าง ไปแขวนตามกิ่งไม้ในวัดบ้าง เรียกว่าบุญข้าวประดับดิน เพราะมีกำหนดทำบุญในเดือนเก้า จึงเรียกว่าบุญเดือนเก้า

10. เดือนสิบ ประเพณีทำบุญข้าวสากหรือข้าวสลาก (สลากรัถร) ตรงกับวันเพ็ญ เดือนสิบ ผู้ถวายจะเขียนชื่อของตนลงในภาชนะที่ใส่ของท่าน และเขียนชื่อลงในบาตร ภิกษุสามเณรรูปใดจับได้สลากของใคร ผู้นั้นจะเข้าไปถวายของ เมื่อพระฉันเสร็จแล้วจะมีการฟังเทศน์เพื่อเป็นการอุทิศให้แก่ผู้ตาย

บุญข้าวสากหรือบุญเดือนสิบ การเขียนชื่อใส่สลากให้พระภิกษุและสามเณรจับและเขียนชื่อใส่ภาชนะข้าวถวายตามสลากนั้นและทำบุญอย่างอื่นมีรักษาศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น เรียกว่าบุญข้าวสาก (สลากร) เพราะกำหนดให้ทำในเดือนสิบ จึงเรียกว่าบุญเดือนสิบ

11. เดือนสิบเอ็ด ประเพณีทำบุญออกพรรษา ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนสิบเอ็ด พระสงฆ์จะแสดงอาบัติ ทำการปวารณา คือการเปิดโอกาสให้ว่ากล่าวตักเตือนกันได้ ต่อมาเจ้าอาวาสหรือพระผู้ใหญ่จะให้โอวาทเตือนพระสงฆ์ให้ปฏิบัติตนอย่างผู้ทรงศีล พอตกกลางคืนจะมีการจุดประทีบ โคมไฟ นำไปแขวนไว้ตามต้นไม้ในวัดหรือตามริมรั้ววัด จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าบุญจุดประทีบ ในจังหวัดนครพนมจะมีประเพณีการไหลเหลื่อไฟ ซึ่งตกแต่งด้วยตะเกียงน้ำมันก๊าดเป็นรูปต่างๆ สวยงามกลางลำน้ำโขง และมีหลายจังหวัดที่จัดงานแห่ปราสาทผึ้งขึ้น แต่ที่นับว่าเป็นต้นตำรับและมีความยิ่งใหญ่กว่าที่ใด ก็คือ จังหวัดสกลนคร

บุญออกวัดสา (ออกพรรษา) หรือบุญเดือนสิบเอ็ด การออกจากเขตจำกัดไปพักแรมที่อื่นได้เรียกว่าออกวัดสา คำว่าวัดสาหมายถึงฤดูฝน ในปีหนึ่งมี 4 เดือน คือตั้งแต่วันแรมสี่ค่ำเดือนแปดถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 ในระยะสี่เดือนสามเดือนต้นให้เข้าวัดก่อน พอครบกำหนดสามเดือนแล้วให้ออก อีกเดือนที่เหลือให้หาผ้าจีวรมาผลัดเปลี่ยน**การทำบุญมีให้ทาน**เป็นต้น เรียกว่าการทำบุญเดือนสิบเอ็ด และ

12. เดือนสิบสอง เป็นเดือนส่งท้ายปีเก่า ซึ่งจะมีการทำบุญกองกฐิน โดยเริ่มตั้งแต่วันแรมหนึ่งค่ำ เดือนสิบเอ็ดถึงกลางเดือนสิบสอง แต่ชาวอีสานในสมัยก่อนนิยมเริ่มทำบุญทอดกฐินกันตั้งแต่ข้างขึ้นเดือนสิบสอง จึงมักจะเรียกบุญกฐินว่า บุญเดือนสิบสอง สำหรับประชาชนที่อาศัยอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำใหญ่ เช่น แม่น้ำโขง แม่น้ำชี และแม่น้ำมูล จะมีการ**จัดสงเรือ** (แข่งเรือ) เพื่อระลึกถึงอุสุภยานาค บางแห่งจะมีการทำบุญดอกฝ้ายเพื่อใช้ทอเป็นผ้าห่มกันหนาวถวายพระเณร มีการจุดพลุดะไล และบางแห่งจะมีการทำบุญโกนจุกลูกสาว ซึ่งนิยมทำกันมากในสมัยก่อน

บุญกฐินหรือบุญเดือนสิบสอง ผ้าที่ใช้**ไม่ตัด**ทำเป็นขอบซึ่งเย็บจีวร เรียกว่าผ้ากฐิน ผ้ากฐินนี้มีกำหนดเวลาในการถวายเพียงหนึ่งเดือนคือตั้งแต่วันแรมหนึ่งค่ำเดือนสิบเอ็ดถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง เพราะกำหนดเวลาทำในเดือน 12 จึงเรียกว่าบุญเดือนสิบสอง

มูลเหตุที่ทำ

เพื่อให้ภิกษุสงฆ์มีโอกาสได้ฝึกเปลี่ยนไตรจีวรใหม่ เนื่องจากของเก่าใช้จนหมดระยะเวลาสามเดือนที่เข้าพรรษาย่อมเก่า มีเรื่องเล่าว่าภิกษุชาวเมืองปาฐา 30 รูปพากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ พระเชตวันมหาวิหาร ไปไม่ทันวันเข้าพรรษาจึงพักจำพรรษาที่เมืองสาเกตุ พอออกพรรษาแล้วพากันเดินกรำฝน จีวรเปียกชุ่มด้วยน้ำฝน พอไปถึงแล้วก็เข้าเฝ้าพระองค์ทรงเห็นความลำบากของภิกษุเหล่านั้นจึงอนุญาตให้รับผ้ากฐินได้ นางวิสาขาทราบความประสงค์จึงนำผ้ากฐินมาถวายเป็นคนแรก จึงถือเป็นประเพณีสืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้

ชนิดของกฐินที่มี 2 ประเภท

1. กฐินเล็กหรือภาคกลางเรียกว่า "จุลกฐิน" ซึ่งเป็น "กฐินเล็ก" เป็นกฐินที่ต้องทำให้เสร็จภายในวันเดียว เริ่มตั้งแต่ปั่นด้าย ทอเป็นผืน ตัดเย็บเป็นผ้าไตรจีวรพร้อมทั้งย้อมสี ซึ่งกฐินประเภทนี้ต้องให้ความร่วมมือร่วมแรงของผู้คนเป็นจำนวนมากจึงจะเสร็จทันเวลา จังหวัดอุบลราชธานีทำจุลกฐินที่วัดหนองป่าพง ตำบลโนนผึ้ง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

2. มหากฐิน เป็นกฐินที่มีบริวารมาก ใช้เวลาเตรียมการนาน มีคนนิยมทำกันมากเพราะถือว่าได้บุญได้กุศลมาก ขนาดผ้ากฐินมีกำหนดขนาดผ้าที่ใช้ทำเป็นผ้ากฐิน ดังนี้

ผ้าสบง ยาว 6 ศอก กว้าง 2 ศอก ผ้าจีวรและสังฆาฏิ มีขนาดเท่ากัน คือ ยาว 6 ศอก กว้าง 4 ศอก ผ้ากฐินทั้ง 3 ผืนนี้เรียกว่า "ไตรจีวร"

องค์ประกอบสำคัญของกฐินประกอบด้วย "อัฐบริขาร" สบง จีวร สังฆาฏิ บาตร มีดโกน เข็มเย็บผ้า ประคตเอว (ผ้ารัดเอว) กระบอกกรองน้ำ องค์ประกอบทั้ง 8 อย่างนี้จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ เพราะถือว่าเป็น "หัวใจ" ของกฐินหรือเป็น "บริขารกฐิน" จะมีหรือไม่มีก็ได้ เช่น ผ้าปูนั่ง ผ้าอาบน้ำ ผ้าห่มกันหนาว เสื้อ หมอน ถ้วย จาน เป็นต้น

พระสงฆ์ที่จะรับกฐินได้ต้องเป็นผู้จำพรรษาครบ 3 เดือน และมีจำนวนรวมกันไม่น้อยกว่า 5 รูป ถ้าไม่ถึง 5 รูปถือว่าใช้ไม่ได้ แม้จะนิมนต์ไปจากวัดอื่นให้ไปร่วมประชุมสงฆ์เพื่อรับกฐินก็ไม่สามารถรับกฐินได้

พิธีกรรม

ผู้มีศรัทธาประสงค์จะทำบุญกฐินต้องไปติดต่อของจองวัดที่จะนำกฐินไปทอด เมื่อเจ้าอาวาสแจ้งว่าวัดนั้นยังไม่มีผู้ใดมาจองกฐินผู้มีศรัทธาที่จะทำบุญกฐิน จะเขียนสลาก (ใบจอง) บอกชื่อต้น ชื่อสกุล ตำแหน่งที่อยู่ของตนให้ชัดเจนเพื่อประกาศให้คนทั้งหลายรู้ว่าตนเป็นผู้จอง และจะนำกฐินมาทอดที่วัดดังกล่าว สลากต้องปิดไว้ในที่เปิดเผย เช่น ศาลาโรงธรรม โบสถ์ และต้องบอกวัน เวลาที่จะทอดด้วย เพื่อให้ผู้อื่นไปจองช้า เพราะปีหนึ่งแต่ละวัดจะรับกฐินได้เพียงกองเดียว เมื่อจองแล้วก็จัดหา**เครื่องบริขารและบริวารกฐิน**ไว้บอกญาติและพี่น้องให้มาร่วมกันทำบุญ งานบุญกฐินถือว่าเป็นงานบุญอันยิ่งใหญ่ที่ชาวอีสานมีความเชื่อว่าถ้าผู้ใดทำบุญกฐินแล้วตายไปก็จะได้ไม่ตกนรก มีแต่จะได้รับผลบุญที่ตนเองกระทำสะสมไว้ในชาตินี้ไว้เก็บกินในชาติหน้า

เมื่อถึงวันรวมก็จะตั้งองค์กฐินที่บ้านของตน โดยซื้อเครื่องอัฐบริขารและเครื่องบริวารกฐิน ซึ่งเครื่องบริวารกฐินส่วนมากจะเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนมาตั้งวางไว้ในที่เปิดเผยเพื่อให้ญาติพี่น้อง หรือชาวบ้านใกล้เคียงนำสิ่งของ เช่น เสื้อ หมอน อาสนสงฆ์ ผ้าห่ม ถ้วย จาน ฯลฯ มาร่วมสมทบกองกฐิน เมื่อถึงวันงานก็นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ฟังเทศน์ ตอนกลางคืนอาจจัดให้มีงานมหรสพต่างๆ เช่น หมอลำ ภาพยนตร์หรืออาจจัดเป็นงานเลี้ยงฉลองบุญกฐินก็แล้วแต่เจ้าภาพ

พอตอนรุ่งเช้าก็แห่กฐินจากบ้านไปถวายพระสงฆ์ที่วัด เมื่อเดินทางไปถึงวัดจึงเริ่มแห่เครื่องกฐินทั้งหมดรอบศาลาโรงธรรม โดยแห่เวียนขวา 3 รอบ แล้วจึงนำกฐินขึ้นตั้งบนศาลาโรงธรรม จากนั้นก็นำข้าวปลาอาหารเลี้ยงพระ ถ้าถวายตอนเช้าก็เลี้ยงพระตอนฉันเพล เมื่อพระสงฆ์สามเณรฉันเสร็จแล้ว ผู้เป็นเจ้าภาพองค์กฐินจะจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย รับศีลแล้วกล่าวคำถวายกฐิน เป็นการเสร็จพิธีของฝ่ายญาติโยม ส่วนพระสงฆ์เมื่อมีกฐินมาทอดที่วัดก็จะประชุมสงฆ์ทั้งวัด แล้วให้ภิกษุรูปหนึ่งถามที่ประชุมสงฆ์ว่าผ้ากฐินและเครื่องบริวารจะมอบพระสงฆ์รูปใด จะมีภิกษุรูปหนึ่งเสนอต่อที่ประชุมสงฆ์ว่าควรให้แก่ภิกษุรูปใด โดยเอ่ยนาม

ภิกษุที่สมควรจะได้รับกฐิน ส่วนมากก็จะเป็นเจ้าอาวาสวัดนั้นๆ เมื่อที่ประชุมสงฆ์เห็นชอบตามที่ผู้เสนอก็จะเปล่งคำว่า "สาธุ" พร้อมกัน จากนั้นญาติโยมก็จะพากันถวายเครื่องปัจจัยไทยทานแด่ภิกษุสามเณรอื่นๆ ทั่วพระสงฆ์รับแล้วจะอนุโมทนาและให้พรเป็นการเสร็จพิธี

มีเรื่องเล่าว่า ในสมัยศึกดาบรพ ครั้นพระศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า บุรุษชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่งเป็นคนซื่อใจไร้ที่พึ่ง ไปอาศัยลัทธิธรรมเศรษฐีผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์ นับได้ 80 โกฏิ โดยยอมตนเป็นคนรับใช้ อาศัยอยู่กินหลับนอนในบ้านท่านเศรษฐี ท่านเศรษฐีถามว่า "เธอมีความรู้อะไรบ้าง?" เขาตอบอย่างอ่อนน้อมว่า "กระผมไม่มีความรู้เลยขอรับ" ท่านเศรษฐีจึงถามว่า "ถ้าอย่างนั้นเธอจะรักษาไรหญ้าให้เราได้ไหม? เราจะให้อาหารวันละหม้อ" เพราะความที่เขาอยากจนบุรุษนั้นจึงตอบตกลงทันที แล้วเข้าประจำหน้าที่ของตนต่อไป และมีชื่อว่า ตินบาล เพราะรักษาหญ้าตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นไป

วันหนึ่งเป็นวันว่างงาน เขาจึงคิดว่า "ตัวเรานี้เป็นคนยากจนเช่นนี้เพราะไม่เคยทำบุญอันใดไว้ในชาติก่อนเลย มาชาตินี้จึงตกอยู่ในฐานะผู้รับใช้คนอื่นไร้ญาติขาดมิตร ไม่มีสมบัติติดตัวแม้แต่หม้อ" เมื่อคิดดังนี้แล้ว เขาได้แบ่งอาหารที่ท่านเศรษฐีให้ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งถวายแก่พระสงฆ์ผู้เที่ยวบิณฑบาต อีกส่วนหนึ่งเอาไว้สำหรับตนเองรับประทาน ด้วยเดชกุศลผลบุญอันนั้นทำให้ท่านเศรษฐีเกิดสงสารเขา แล้วให้อาหารเพิ่มอีกเป็น 2 ส่วน เขาได้แบ่งอาหารเป็น 3 ส่วน ถวายแก่พระสงฆ์ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งให้แก่คนจนทั้งหลาย ส่วนที่สามเอาไว้บริโภคสำหรับตนเอง เขาทำอยู่อย่างนี้เป็นเวลาช้านาน

ต่อมาเป็นวันออกพรรษา เหล่าชนผู้มีศรัทธาต่างพากันทำบุญกฐินเป็นการใหญ่ แม้ท่านเศรษฐีผู้เป็นนายของเขาก็เตรียมจะถวายกฐิน จึงประกาศให้ประชาชนทั้งหลายทราบโดยทั่วกันว่าลัทธิธรรมเศรษฐีจะทำบุญกฐิน เมื่อตินบาลได้ยินก็เกิดความเลื่อมใสขึ้นในใจทันทีว่ากฐินทานนี้แหละจะเป็นทานอันประเสริฐ แล้วเข้าไปหาท่านเศรษฐีถามว่า "กฐินทานมีอันใดสงฆ์อย่างไรบ้าง?" เศรษฐีตอบว่า "มีอันใดสงฆ์มากมายหนักหนา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงตรัสโณมนการ สรรเสริญว่าเป็นทานอันประเสริฐ"

เมื่อเขาได้ทราบดังนี้แล้ว ก็มีความโสมนัสปลาบปล้ำเป็นอันมาก จึงพูดกับเศรษฐีว่า "ผมมีความประสงค์ที่จะร่วมอนุโมทนาในการบำเพ็ญทานครั้งนี้ด้วยท่านจะเริ่มงานเมื่อไรขอรับ?" ท่านเศรษฐีตอบว่า "เราจะเริ่มงานเมื่อครบ 7 วัน นับจากวันนี้ไป"

ตินบาลได้ฟังดังนั้นก็ตั้งใจยิ่งนัก ได้กลับไปยังที่อยู่ของตน แล้วเกิดความคิดว่าเราไม่มีอะไรเลย แม้ฝ้ายฝืนเดียว เราจะทำบุญร่วมกับท่านเศรษฐีได้อย่างไร เขาครุ่นคิดอยู่เป็นเวลานาน ยิ่งคิดไปก็ยิ่งอัดอั้นตันปัญญาหาสิ่งที่จะร่วมอนุโมทนาบุญกับท่านเศรษฐีไม่ได้ ในที่สุดเขาได้เปลื้องผ้านุ่งของตนออกพับให้ตี แล้วเย็บใบไม้แห้งแทน แล้วเอาผ้านั้นไปเร่ขายในตลาด

ชาวตลาดทั้งหลายเห็นอาการเช่นนั้นก็พากันหัวเราะกันออกกันไป เขาชูมือขึ้นแกลงว่า "ท่านทั้งหลายหยุดก่อน อย่าหัวเราะข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้ายากจนไม่มีผ้าจะนุ่ง จะขอนุ่งใบไม้แต่ในชาตินี้เท่านั้น ชาติหน้าจะนุ่งผ้าทิพย์"

ครั้นพูดชี้แจงแก่ประชาชนชาวตลาดดังนี้แล้ว เขาได้ออกเดินเร่ขายเรื่อยไป ในที่สุดเขาได้ขายผ้านั้นในราคา 5 มาสก (1 บาท) แล้วนำไปมอบให้ท่านเศรษฐี ท่านเศรษฐีได้ใช้ซื้อผ้าสำหรับเย็บไตรจีวรในกาลครั้งนั้น ได้เกิดโกลาหลทั่วไปในหมู่ชน ตลอดถึงเทวดาในฉกามาพจรสวรรค์

ฝ่ายพระเจ้าพาราณสีทรงทราบเหตุผล จึงรับสั่งให้นำติณบาลเข้าเฝ้า แต่เขาไม่ยอมเข้าเฝ้าเพราะ
ละลาย จึงได้ตรัสถามความเป็นไปของเขาโดยตลอดแล้ว ทรงให้ราชบุรุษนำผ้าสาฎกราคาแสนตำลึงไป
พระราชทานแก่เขา นอกจากนั้นได้พระราชทานบ้านเรือน ทรัพย์สมบัติ ช้าง ม้า วัว ควาย ทาสี ทาสา
เป็นอันมากแล้วโปรดให้ดำรงตำแหน่งเศรษฐีในเมืองพาราณสี มีชื่อว่าติณบาลเศรษฐี จำเดิมแต่บัดนั้นเป็นไป
ครั้งต่อกาลนานมา ติณบาลเศรษฐีเมื่อดำรงชีวิตอยู่พอสมควรแก่อายุขัยแล้ว ก็ตายไปเกิดเป็น
เทพบุตรในดาวดิงส์พิภพ เสวยสมบัติทิพย์อยู่ในวิมานแก้ว สูงได้ 5 โยชน์ มีนางเทพอัปสรหมื่นหนึ่งเป็นบริวาร
ส่วนสิริธรรมเศรษฐีครั้นตายจากโลกมนุษย์แล้วได้ไปเกิดในดาวดิงส์สวรรค์ มีนางฟ้าเป็นบริวารเช่นเดียวกันกับ
ติณบาลเศรษฐี

ประเพณีทั้งสิบสองเดือน ชาวอีสานโบราณถือว่าเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องร่วมมือกันอย่างจริงจัง
ตั้งแต่เดือนอ้ายจนถึงเดือนสิบสอง ใครที่ไม่ไปช่วยงานบุญก็จะถูกสังคมตั้งข้อรังเกียจ และไม่คบค้าสมาคมด้วย
การร่วมประชุมทำบุญเป็นประจำทำให้ชาวอีสานมีความสนิทสนมรักใคร่และสามัคคีกัน ทั้งภายในหมู่บ้านของ
ตนและในหมู่บ้านใกล้เคียง